

Jon San Martin

OLERKI MUINARI BURUZKO SOLASA

(igaz, 1964'an Larrea'ko
olerki-jaiari irakurritako lana)

Separata "OLERTI"

Bilbao - 1965

32-1.09
SAN
ole

Jon San Martin

OLERKI MUINARI BURUZKO SOLASA

(Igaz, 1964'an Larrea'ko
olerki-jaiari irakurritako lana)

OLERKI MUINARI BURUZKO SOLASA

Separata "OLERTI"

Bilbao - 1965

Jon San Martin

OLERKI MUIÑARI BURUZKO SOLASA

(1965, 1964-65 leheneko)
olerki-jalan irakurizko lana)

3.000.000

Número registro: 2.971-65
Depósito legal: BI 892-1965

GRAFICAS BILBAO — BILBAO

OLERKI MUIÑARI BURUZKO SOLASA

Bei lez, gure alorak zirikatu bearrez, ez dodaz esango entzule guztion gogozko diran gauzak, naiz eta oñ izan nire buruaren kaltean.

Olerkaritzaz ere, beste gai askori buruz letz, itz-aspartu luzeak egin leikez. Itxura batean uskeria dan au be, mundu zabal bat lazkoa da, joera asko ta lege askoren arduretara dagoana. Ta, artea denez, arte guziak bezela, gustu askotarikoa izan leike olerkia be. Baña, arira zuzenago joateko, gaurko-tasunezko olerki eren muiñari buruzko solasera joko dot.

Olerkia, gizonak bere izatean daroan sentipen taupotsa da. Eta, aitortu bear, musikak, pinturak edo beste arte guziak bezela, nekez mugatzen dala lege estu batzuen barruan. Olerkia, itz-neurtu, ritmo, eten, puntu eta abar baño zerbait geiago da. Orrek, muiñaren moldeak besterik ez dira. Olerki batek, neurria, rima, ritmoa ta oiek azalekoak ditu. Azal orrek, bere barrukaldetik, beste bigarren azal bat dauka. Azal au mintzezkola da, mea, leuna, ezia, txanbeliña edo traketsa —olerkariak iñoiz bearrezko badau orrela izan bearra—, eta bigarren azal au izkuntza edo izkuntza erabiltzeko era da. Izkuntza bere esateko eren apainduraz estalia. Baña, ortik be barrurago joango bagiña, barru-barruko sakontasunian aurkitzen dan arimaren billa, orduan konturatuko gara, olerkia, azala ta mintza baño geiago dala; eurak baño barrurago dagoala izake-raren muiña. Ta beti, olerkia, sentitzen dana izan dedilla.

Goazen ba mamiñera, solasaldi au luzeegi eta aspergarri edo ulerkaitz izan ez dedin. León Felipe olerkari aundiaren agotik esango dot:

Deshaced ese verso.

*Quitadle los caireles de la rima,
el metro, la cadencia
y hasta la idea misma.*

*Aventad las palabras,
y si después queda algo todavía,
eso
será la poesía.*

Eta parkatu poeta erdelundun bat aipatu bearra au adierazteko. Olerkaritzak mugarik ez badau be, emengo ejempluak, euskaldunentzat diralarik askoz be gurago dot olerkari euskaldunen bidez ibilli. Naiz eta iñork merezi izatekotan León Felipe-k izan edonungo olerkariaren omenaldia. Ta euskaldunok be ezagutu bear genduke bere olerti sailla.

Ezta bestiak lakoa, ta bestiak lakoa ezalako, ta bai berak sortu ta landutako arima eskolakoa, orre-txegaitik merezi dau gaurkoan be aipamen be-rezi bat.

Esan deutsuedan lez, muinera joango naiz zuzen, ta nire abotsaren doñuak eta nire sentipenen erak gatz aundirik emoten ez badeutse be, gure olerkariaren atalen bidez erakarri nai dodaz barru-muiñetako arimak. Or dago olerkia. Izan be, zer da olerkia, gizonari barrutik sortzen jakon esan guria izan ezik? Sarri, barruko illunbeetatik aterea.

Olerki mugetakoa ezta olako neurria, alako rima edo besteko mintzaira; ez. Olerkia mugatzekotan, olerkia dan aldetik, mistiku, etiku, liriku, larri-miñezko ta abar, izan bear litzake. Ta, orretariko era bakoitzak bere muiña bear dau; ta, moldean, olerkariak, eskubide zabala dauka berak nai daben erara muiña jazteko.

Olerkariak barrutikako muiña da beti agertu bear dabena, bere barruko taupotsak adieraziz. «Orixe» aundiaren itzekin esango gendukean eran:

*Bil nadin barnera, mintzo bat entzuki,
argi bat izetuz, bihotza landuki,
Leza-barne huntan zer dut ikusgarri?*

Ori da bakotzak bere kolkoari itaundu bear deuta: «Leza-barne huntan zer dut ikusgarri?» Olerkari bakotxaren leiza barrutik sortzen da olerkia. Giroan eragiña bear da. Orixe-ri sinismen bearrak eragitzen zeutsan lez. Errazoi orregaitik, olerki mistikoan, gure artean ezta iñor azaldu Orixe añaikorik. Onak bere itzak:

*Kristo'gan dugu lainko betea,
ostia Kristo betea dugu.
Zentzuek gai ez, betor sinismen
izkutu oiek argi ikusteko.*

Baiña, Orixe-k, beste doai bat be baeukon. Eskolatua zala, ta olerkiaren muiñari ederto ekian mintza eta azala jazten. Neurritz, puntuz eta izkuntzaz ondo ornituak dira bere olerki legeak. Bere *Barne-muinetan* liburuaren orrialdeetan oparo ibiltzen naiz sarri. Bai, bere orrialdeetan, beragaz batera esateko:

*Burua gartsu ta astun
zoro-biurgarri,
logaleak ilauntzen
ene txinar gorri.
Noiz arteko burruka
iasan-bear naiz ni?
Iauna, bein ta betikoz
igor arnas neri.*

Nor ez dau urduri ipintzen, nor ez dau kezkatzen olako olerkiak? Or dago Orixe-ren gogoa, or gizonaren arima Ta ori da olerki mistikua.

Lirikua barriz, Lizardi-k eta Lauaxeta-k ondo landu euskuen. Eurak ondo ezagunak dira gure artean, baiña gutxik ur emoten deutse, asko ibilliarren antz emon guran. Lerro orretan, lirikuan esan gura dot, Gandiaga-k dakar zantzo barria. Ara bere muiña, rimagaz (puntuagaz), baiña neurri barik:

*Zarpil...
geure bizitz zarpilla letz,
zarpil elorria,
bere betiko samin zaarraren,
bere karraxia.*

Ara karraxi orren aize barriak, muiñetikakoa nunbait:

*Neure barruan nengoan
arantzez katiatuta,
ozkatzen nindun samiña
nabarmenena zala-ta...
Ez bai neban begiratzen
neure miña baizen.*

*Noizbait begiok zabaldu
ta askatu nitun mundura...
Ikusi neban lurreko
zorigaitza ta tristura...
Geroztik ez dot malkorik
ixuri neugaitik.*

Onek eztira betegarri egiñak. Onek barrutik urtendakuak diraz. Ze, gure artian egiten diran olerki asko, ba dirudi denpora-pasa egiñikakoak edo dirala. Neurri ta rima aberatsez ornituak, baiña, ori, azala bakarrik. Zenbait aberats letz, azal ona ta barru ustela; ustela ta arima bagea.

Norek esango deusta au txarra dala neurririk ez dabelako? Norek? Olerkia ezta matematika, baiña bai au. Baiña ikusi, olerkari ona, geienian, berak gura badau gauza da neurritz egiteko be. Ara, Txillardegi-ri eskeindutakoaren ataltxo batzuek, zortziko txikian egiñak:

*Gizon begi-goritu,
gizon jagi-zale,
gizon griñen-katigu,
gizon miñez-bete...
Gizon...*

*Zeuk legez daukat
arima gartsu bat.
Zeu legez nekatzen naz
muga leun baterantz.*

Betiko jardun baten
nekea daroat:
Ezagun nau gogaitak.
Etsipen lagun jat.

Zeuk lege ezaten dot
neure zori miña,
negarrez erregutuz
poza ta atsegiña.
Atundu nai daroat
—ai, naia ta eziñal—
zalantza, aize, fedezko
barruko lorriña.

Ume mintzan goizean
gauzak argi ziran.
Begotan illuna
gero azaldu zan.

Gizon begi-goritu,
gizon lertu-zale,
gizon grñen-katigu,
gizon miñez-bete...

Gizon...

Zeurekin noa
mugako porturantz,
gauzak argi dagozan
erri askaturantz.

Apaindura geiago dau, lau puntuko zortziko txikian dare ondo neurtuak. Baiña, ona bada, dakarren esangura jario biziagatik da. Aurrez esan ez baneu, eziñien konturatuko neurtuak ziranik be. Muiñari jarraituaz goazenean, geienbat ere, ritmoaren doiñu lausoa bakarrik da oartzen doguna. Ara beste bat, aurretikoari zorrik ez deutsana eta bere laburrean muiñez ondo ornitua:

Lurrezkoak gara.
Busti ta tristeak.
Pozak, noizik-bein, otzik,
labur ikerizen ditun,
landerren umeak.

Gandiaga-ren orde besta norbait artu neinkean konparazio au egiteko olerkari baten barruan be era askotarako joera dagoala adierazteko, baiña era guztien gaiñetik muiña aurkitzen dala, batez be muiñ ona Gandiaga-ren mallako bategandik datorrenean. Egiazko olerkaria dalako. Izan be, olerkia, bertsuak pillatzea baiño zerbait geiago da. Badaukaz beste era batzuek be, esate baterako, orain irakurriko deutsuedan onen erakoak, itz-jokuz eta esaerak itzultduaz bertso batetik bestera. Zertako? Or dago kakoa. Zertako? Joko orregaz olerkariak, bere esangurari, indar geiago emotearren; edertasuna geituaz gañera. Ta, ikusi esan nai orren barrua:

Gauzak, fauna, pozik dagoz,
baiña gizonak min dira.
Nire arima tristeki dago
izadiari begira.

Izadiari begira,
gauzetan poza ageri da.
Gauzak pozik dagoz, fauna,
baiña gizonak min dira.

Olako olerkia ulertzeko eztago jakitun izan bearrik. Olako olerkiak jakitun diranen eta jakitun ezdiranen biotzetara errez eltzeakoak diraz. Idea bera bi aldiz biribilduta egonarren, olako bertsuak, gutxienez beste-berriz irakurtzeakoak diraz, euren muiñearaño sakon txastatuko bada.

Aresti berak be, sugestiboa izanaz gañera, irudimenaren doaiak ditu. Ausarta da. Bere soroan bada gauzonik. Olerki sozialean, gaurkoz, maixu dogu.

Ta, olerki soziala ezta laster pasatuko dan moda bat, gure arteko askok uste dabien legez. Prolema soziala, kondairako gertaera bat da, ain zuzen be, gaurko egunetako gertaera. Ta era ortako olerkiak, gutxienez be, gerorako errazoi istoriku bat izango dau iñoiz be galduko eztana. Aresti-ren olerki li-break, muiñaregaz batean, badau olako ritmo zorakor baten doiñua, ta bere esan bearrari ez jako falta barrutikako etorria. Olakoa da *Nire aitaren etxea*, mozkortia ta errez iruntsitzekoa:

*Nire aitaren etxea
defendituko dut.
Otsoen kontra,
sikatearen kontra,
lukurreriaren kontra,
justiziaren kontra,
defenditu
eginen dut
nire aitaren etxea.
Galduko ditut
aziendak,
soloak,
piñudiak;
galduko ditut
korrituak,
errentak,
interesak,
baina nire aitaren etxea defen-
[dituko dut.*

*Harmak kenduko dizkidate,
eta eskuarekin defendituko dut
nire aitaren etxea;
eskuak ebakiko dizkidate,
eta besoarekin defendituko dut
nire aitaren etxea;
besorik gabe,
sorbaldik gabe,*

*bularrik gabe
utziko naute,
eta arimarekin defendituko dut
nire aitaren etxea.
Ni hilen naiz,
nire arima galduko da,
nire askazia galduko da,
baina nire aitaren etxeak
iraunen du
zutik.*

Tarteka «Nire aitaren etxea defendituko dut» aipatzean emoten deutsa geldi unea. Ritmoa eruateko bearrezko dan geldi unea, bide-batez olerkiari bearrezko aria indartuaz joanaz, batasuna ta indar geiago emoten deutsana; gañera, muiñaren ariari interez geiago txertatuaz.

Olerkariak bere barruan oartzen dabena, oartuko ez baleu lez azalduaz egiten da olerkia. Barrutikako konzientziaren inkonzientzia balitz bezela. Neurri bage ta rima pobre bategaz, onela aurkitzen dogu Otsalar-en olerki existenzialista tankerako idea lauso baten oarkizuna:

*Ontzi au
zelula ilkorrekin dijoa galaxian,
muga gabe, nora-ezean,
bizi ondakiñez beterik;
aizean, maitasun kantak daramazki,
erioaren erpa zorrotzak lapurturik.*

*Galaxia bat, galaxia bi...
millaka galaxiak... egaz,
bukatzeko, denboraz eta unez.
Ta, galtzori bat ixillik da
ezkutunez estalirik,
salatzea iñor ausartzen ezta larrik.*

Eta ortakoa baña oraindik errezago ulertzekoa da oraintxu Herria asterokoan argitara dan Zo-

rrondo-ren larrimiñezko kanta. Idea bat erakar-
tzeko, bost bertsu, era leun baten, lokarriz alkarri
ondo lotuak. Ez dakit nor dan Albert Zorrondo
dalako au, baña beronek ondo daki olerkigintzan
nundik dabillen. Esangurak zirrikatzen dau bere
lezaren barrutik, baña estalki eztitsu batek lauso-
tzen dau ideiarene muiñezko inguru txarmangarri
bat lortzeko: Ara:

*Mirailari so eginik,
ez dut ezagutu ene aurpegia:*

*Aratseko itzal hitsak
zimur ilhun batek zaukan iraungia.*

*Aizepean kantaturik,
ez dut ezagutu nihauren mintzoa:*

*Ene boza bertze bat zen,
galdurikan bere pereku gozoa.*

*Hil-ondoaz dudaturik,
ez dut ezagutu nihauren arima:*

*Hau ez zena zeru-alde
bizirik igaiten, iduri sulama?*

*Nigarrez kolpez hasirik,
ez dut ezagutu nihauren bihotza:*

*Ez nuen uste naukala
hain feiros, hain eri eta hain beratzal!*

*Bainan ene kopet leuna
ikusi orduko ibai-ur garbian,
Argitzen ezagutu dut
ene esperantza handia, abian!*

Beste prueba bat ipiñiko dot, muiña azalerago,
argiago daukana; emen darabidan gaia obeto adie-
razteko. Valverde adiskidearen olerkitxo bat da
bide:

*Karrax, karrax...
abean arra
zurubian.*

*Karrax, karrax...
egurran garra
sutondoan.*

*Karrax, karrax...
arra eta garra,
ene maitia,
biotzean.*

Gauza gutxigaz eta erreze egiña. Apain jantzi, ta
begirada batean uste dan baiño sakonagoa. Gure
alorretan olako olerki fiña gutxi dabil.

Olerki ona au da, idea bat estetikaregaz girotua.
Konzientzetik sortua. Barruko sentipenen bidez era-
tua eta inguru apain batean ornitua. Ta, euki go-
goan, izkuntzaren edertasunak baiño esateko era
ta adierazteko eren edertasunak askoz be geiago
balio dabela; olerki izkuntzari, formaren moldeak
emoten deuslako edertasuna.

Olerkariak, bera bizi dan mundua edo berak
sentitzen daben mundua artu bear ditu oñarrizat.
Ta, beti, al dala, bide barriak jokatuaz. Pagoen
edertasuna, mendien polita, ibaien marmarra, ta
olakoetzaz, esan bear ziran guztiak esanda darez.
Orregaz, geienbat be, beste erako muiña ornitzeko
bakarrik baliatu bear gñake, ta ori be egoki da-
torrenean.

Olerkiak gizatiarra izan bear dau. Gizonetik gi-
zonerakoa. Ta ez gizartearen egiari igesik dabillen
oietakoa. Igesizko olerki orrek sekula ez dau izango
ganorazko oñarririk, ta una batzuetan sujestibu
txamarra bada be, denporaregaz bertan-bera ero-
riko dana da. Ta, au ezta nik asmatua. Diñodana,
Eliot-ek nik baño askozaz be lenago esandakoa da.

Emen aipatu ditudan olerkariak nere iritzia azal-

tzeko bakarrik izan dira. Ze, eurogaz ez dot esan nai onenak diranik. Gaur emen, ezta nire asmoa, ezta zeregiña ere, onenak bereiztea. Ejenpluok ipintzeko eskura aukeran etorri jatazenak dira eurok; besterik ez. Baiña orain, amaitzeko, onenak baten olerkiak daukadaz, librean egiñak, adierazi guran, olerkia olerki dala ona danean, naiz eta azalez eta mintzez orren txanbeliña ez izan. Onek dira Jose Azurmendi adiskidearen sozial oleriti batetik jasotako atalak, niri barrurarioko arrara eragitzen deutenak. Lenengo zatia erri-miñez dago, ta bigarrena beartsuaren alde.

NEKAZARIA:

nire itza
zure aitzur kolpea da.
AMA lurra il da.
Ez da jo kanpairik.
Iltzen utzi dute
ama.
Penaz il da.
Ez da jo kanpairik.
Bainan denok dakigu
nola dan urkatu
ama lurra.

GAZTE nintzanean oraindik,

sinisten bainuen,
erantzuten nuen baietz.
Gaur, ordea, ezetz esango dut.
Maite nituen gauzak eta gizonak,
oek egindako gauzak,
eta erantzuten nuen baietz.
Egun zorioneko batean
baietza loratzen ikusteko esperantzaz.
Gaur, ordea, ezetz.
Ainbeste, ainbeste itzaro dut,
ainbeste ta ainbeste madarikatu alfer,
ez baitut sekula geiago baietzik esango, sekula
Nire biotzean enbor-gerri moztu ta puskatua
jeiki zait, asaldu zital ta amorratua,
izugarri ta erlijioso,
bildurra ozkatzen duena, pakea destatatu,
ta zin-egin ezetz eta ezetz erantzutea.

Arima autsi ta odolstu,
etsi ta indartsu, gogor ta biurr.
zintzo,
beltz eta laido,
libre zuztar eta oldarrez,
mendi-lerroko basagerlari,
langille ta matzino.
Gogo malkartsuaren leize ta trokartetan
otsoaren gisa dabil izu.
Azkar, arima!, etsaiek
inguratzen dizute pakea.
Arima... sugar gorrotoko,
beargin ta liskarti.
Zuzuneko gose ortzetan min egiteraiño.

«Biotza jaso, gizona salba
norberagandik, ta norberearen glanduletatik» (1)
nai nuke.

Biguñia baita uztarria ogi-ustean dagoenarentzat,
baita gizonaren zama ta mizeria...
Amaren sabela illobi denean
aur pisu-pisu batena, ilda,
ta ez duena jakingo zer den goserik,
gosez il zen-eta.

MEATZARI, ezurrak billatu, ezurrak,
gure gurasoenak.

Ezurrak,
arima oraindik eransteke dutenak.
Zulatu lurra,
sartu eskuak lurperaiño,
zeruaren ametsik ez deneraiño,
infernua-kiratsa deneraiño,
ta sartu, meatzari, beherago.

Lurperatu zituzten-eta
behe oso behean.
Ez dedilla loretu
gure aitaren bat edo...
Ta esan ez dezaigun, isil-isil,
belarrira, iñork, mundura
libre giñala etorri.

(1) William Faulkner.

SEKULA EZ. Aiek eta gu ez gaitu
sekula lotuko zorte bakarraren lokarriak.
Ez ditu pobrea ta aberatsa berdinduko
ezerk, ez eriotzak berak.

Ta itzuliko gera lurraren altzora.
Gu beluzi.
Ta aiek,
usteltzekoan ere,
jauregietan
kargatuko dituzte arrak.

Aiek. Eta gu.
Eta, aterperikan gabe,
gure alarguntsak noranai.

NEKAZARIAK
galtzen doaz bizitza,
galtzen ardiek ille-
matzak bezela, arantzetan,
andu, esi, bideetan,
eguzki, antzigarretan.
Esperantzazko zarpazar
mantartu,
pusketaka
doaz galtzen bizitza.

Jon San Martin

